

НАКОПИЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ПРОЦЕСІ ХІМІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (60–80-ті рр. ХХ ст.)

У статті розглядається питання впровадження нових сільськогосподарських технологій, зокрема у сфері хімізації, які пов'язані з процесом покращення якості сільськогосподарської продукції та підвищення продуктивності сільського господарства.

Ключові слова: хімізація, земельні угіддя, мінеральні добрива, сільськогосподарське виробництво

Постановка проблеми. Сільське господарство завжди відігравало важливу роль в економічному житті України. Однак наявність значної кількості родючих земель сприймалась як належне. Домінувало враження, що ці ресурси є безмежними і користуватись ними можна безкінечно. Ця думка поступово утверджувалась настільки, що марнування надзвичайно багатих земельних ресурсів ставало дедалі все більше звичною справою. Колективне землеробство велось екстенсивними методами і доволі брутальним було постійне вторгнення в агросистему з метою видобути із землі якомога більше ресурсів. Однак у досліджуваній період шкоди, заподіяної таким підходом, намагалися не помічати. На практиці це спричинило розвиток загальної екологічної кризи в землеробстві, різке зменшення площі сільськогосподарських угідь та зниження якості отриманої з них продукції.

Слід зазначити, що низька в цілому ефективність колгоспного виробництва, значне відставання за темпами розвитку всього аграрного сектору від промисловості зумовили підвищення уваги з боку керівництва партії та держави до проблем аграрного сектору економіки.

Починаючи з 1960-х рр., одним із проявів «турботи» з боку партійного керівництва до сільського господарства стала «хімізація» – процес, який передбачав інтенсивне застосування хімічних добрив для підвищення врожайів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема висвітлювалась відомим вітчизняним дослідником П. Панченком [2]. У його працях особлива роль відведена всебічному висвітленню всіх аспектів хімізації сільського господарства та показано особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах індустріалізації сільськогосподарського виробництва. Значне місце в історіографії даної проблеми належить С. Падалці [1]. Особливу увагу він приділив показу початкового етапу хімізації сільського господарства України, який припав на ХХ ст. Окремі аспекти цієї проблеми аналізувались також у колективній праці І. Рибак та О. Завальнюка [4].

Мета. Рациональне використання відтворювальних можливостей природи, збереження родючих ґрунтів має неперехідне значення не лише для ефективного функціонування аграрного сектору народного господарства, але й для забезпечення повноцінного життя всього українського народу, – підтримання належної продовольчої безпеки держави. В цьому контексті в даній статті проаналізовано ряд питань, пов'язаних із запобіганням негативним аспектам хімізації сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку 1960-х рр. керівництво Української РСР хімізацію розглядало як панацею, яка швидко забезпечить значне підвищення врожайності в рільництві і технологічно суттєво спростить сам процес виробництва в землеробстві. «Сільгоспхімія», маючи широкі виробничі функції, на практиці зводила їх до продажу та доставки добрив господарствам.

Завдання, спрямовані на забезпечення колгоспів і радгоспів спецтехнікою, приміщеннями для зберігання хімпрепаратів з року в рік не виконувалися. Низькою залишалася якість цілого ряду добрив, які вироблялися. Сільськогосподарське виробництво не могло домогтися внесення їх у такій кількості, щоб досягти оптимальних умов нарощення врожайності зернових та технічних культур. Часто через відсутність виробничих приміщень та резервуарів міндобрива зберігалися просто неба. При внесенні міндобрив застосовувалась авіація, що зумовлювало попадання їх у водойми, часто – зі шкодою здоров'ю людей.

Щороку зростало виробництво мінеральних добрив та інших хімічних речовин, однак їх структура залишалася не збалансованою. Не приділялося належної уваги нагромаджен-

ню і внесенню в ґрунт органічних добрив, недостатньо використовувався торф, запаси в Україні якого були величезними. Мало виготовлялося компостів, а державна лінія на організацію в кожному господарстві фабрики залишалася на рівні гасел [1, 104–105]. При цьому велика кількість добрив експортувалась у тодішні соціалістичні країни.

Обсяги виробництва міндобрив зростали значно швидше врожайності сільськогосподарських культур. Лише у 1966 р. сільському господарству УРСР було поставлено 5,4 млн т міндобрив [6, 1], в 1974 р. – 13,8 млн т [7, 1], в 1980 р. – 16 млн т [8, 2].

На початок 60-х рр. внесення мінеральних добрив на гектар ріллі становило всього 4 кг діючої речовини [9, 6]. На середину 1980-х рр. цей показник становив уже 205 кг. Проте внесення їх завжди залишалось украй нерівномірним, пріоритетне значення надавалось озимій пшениці та кукурудзі на зерно. До кінця ХІ п'ятирічки планувалося довести виробництво органічних добрив до 300 млн т, або по 9,3 т на 1 га орної землі [10, 2].

Незважаючи на величезні капіталовкладення в розвиток хімічної промисловості і значні обсяги поставок їх на село, використання їх загалом носило безсистемний характер. Часто добрива постачалися господарствам невчасно, некомплексно і не в достатній кількості. Так, у 1967 р. Рада Міністрів УРСР подала заявку про необхідність використання міндобрив, виробленими підприємствами республіки понад план. Промисловість УРСР у 1967 р. виробила понад план 263,6 тис. т міндобрив. Проте Союзглавхім видав наряд на додаткову поставку республіці замість 263,6 тис. т лише 138,9 тис. т [11, 4].

Траплялися випадки з поставкою міндобрив у недостатній кількості навіть для тих господарств, які зазнали стихійних лих і, де були пошкоджені посіви. У 1980 р. у семи областях УРСР загинуло 300 тис. і було пошкоджено 1370 тис. га сільгоспкультур. При потребі 300 тис. т добрив для їх порятунку було виділено лише 62, 6 тис. т [12, 96].

За 1965–1967 рр. зросло застосування органічних добрив. Вапнування було проведено на площі 3018 тис. га, гіпсування солонцевих ґрунтів – 49,8 тис. га. За цей період в УРСР було створено 25 зональних агрохімлабораторій. У 1966 р. Міністерство сільського господарства на осушені землі міндобрив цільовим призначенням не виділило. У 1967 р. колгоспам і радгоспам виділено 280, 8 тис. т міндобрив цільовим призначенням для використання на осушених землях, у 1968 р. – 313,4 тис. т У 1967 р. необхідно було поставити міндобрив 12175,8 тис. т умовних стандартів. Однак фондами було виділено лише 6438,8 тис. т, або 52,9% від заявленої кількості [13, 27, 61].

Справжнім лихом була нестача складів. У грудні 1965 р. Міністерством УРСР у колгоспах Полтавської, Київської, Вінницької, Хмельницької і Чернігівської областей була проведена перевірка стану заводу і зберігання мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Під час перевірки було виявлено, що в деяких господарствах міндобрива знаходяться під відкритим небом, у багатьох приміщеннях несправні покрівлі, незадовільно проводиться облік добрив [14, 2–5].

На багатьох станціях Херсонської, Миколаївської, Одеської, Кіровоградської областей вивантаження міндобрив проводилося на розвантажувальних площадках та складах загального призначення. У 1971 р. органи МВС України провели перевірку 850 залізничних станцій і виявили, що в кожній з них міндобрива розвантажувалися на відкриті необладнані майданчики, допускалося їх змішування [15, 93].

У 1971–1972 рр. в УРСР було введено в дію складів місткістю 32 тис. т при плані 33 тис. т. На 1973 р. заплановано було ввести в дію 27 тис. т місткостей замість 50 тис. т, передбачених п'ятирічним планом. Це пояснювалося зменшенням, передбачених п'ятирічним планом, капіталовкладень на 17 млн крб. Забезпеченість складських приміщень у 1973 р. становила 51,4% від потреби [16, 68, 75].

Головним недоліком господарських пунктів хімізації була традиційна багатоперевалочна технологія використання добрив, при якій втрати на перевантажуючих операціях приблизно становили 10 і більше відсотків [17, 3].

На початку 1970-х рр. в УРСР лише 6% добрив були складними. Радянське керівництво, дбаючи про зовнішні показники, продовжувало застосовувати віджилі методи.

Темпи будівництва спеціальних складів залишалися низькими. В 1976 р. господарствам не вистачало 31% необхідних приміщень. Але навіть у 1980 р. потреба в складських приміщеннях для зберігання міндобрив була ще значною. Наявні ж склади використовувалися не за призначенням. Уже на початку 1980-х рр. 27% складів «Укрсільгоспхімії» не відповідали санітарно-

технічним вимогам [18, 113]. Відсутність у господарствах належно обладнаних механізованих сховищ не дозволяла розумно програмувати систему агротехнічних заходів.

Технічні засоби внесення добрив не відповідали вимогам. Добрива розкидалися примітивними роторними машинами нерівномірно. Колгоспам майже не постачалася спеціальна автомобільна техніка. Для перевезення добрив колгоспи використовували в більшості випадків звичайні вантажівки, що завдавало шкоди вантажам. У 1970 р. господарства були забезпечені спецтранспортом для перевезення і внесення добрив лише на 25–30% [15,33].

На початку 80-х рр. їх потреби в техніці для внесення твердих мінеральних добрив задовольнялися не більш ніж на 42–47%, а в засобах захисту рослин – на 28%. До того ж наявний парк складався з малопродуктивної техніки застарілих конструкцій. Комплекс машин для внесення добрив мав низьку технічну надійність та малий термін служби. На 1973 р. господарства мали лише 30 тис. причепних розкидачів добрив при потребі 47 тис. Не було достатньої кількості оприскувачів ОП-450, ОМБ 400 [19, 4–6].

Висновки. Отже, введення в практику сільськогосподарського виробництва широкомасштабного використання мінеральних добрив, яку партійно-радянське керівництво досить показово назвало «хімізацією», відбувалося на основі технократичного стереотипу, спрямованого безпосередньо на механічне вирішення проблем галузі.

Хімізація, яка бачилася, передусім, як засіб швидкої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, не була однак науково оформлена в комплексну програму. Незважаючи на численні розмови про її необхідність, вона реалізовувалась, як правило, суто адміністративно-командними методами, без взаємодії з іншими агротехнічними заходами. Партійно-урядові програми та рішення, зусилля чиновництва спрямовувалися, насамперед, на створення потужної хімічної індустрії, яка б забезпечувала якомога більший обсяг виробництва мінеральних добрив. Зростаюча інтенсифікація землеробства засобами хімізації мала руйнівні екологічні наслідки, наносила шкоду здоров'ю громадян.

Список використаної літератури

1. Падалка С. Сільське господарство України в другій половині 60-х років ХХ ст. / С. Падалка. – К., 1995. – 233 с.
2. Панченко П.П. Аграрна історія України : підручник / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. – К. : Т-во «Знання» ; КОО, 2000. – 342 с.
3. Падалка С.С. Українське село в контексті тоталітарної держави (60–80-ті роки ХХ ст.) / С. С. Падалка. – К. : Український центр духовної культури, 2003. – 160 с.
4. Завальнюк О.М. Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В.Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2004. – 288 с.
5. Історія українського селянства : у 2 т. / авт. кол. : О. В. Андросчук, В.К.Баран, О. М. Веселова [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2006. –Т. 2. – 652 с.
6. 1974: Здобуто в змаганні (підсумки виконання державного плану розвитку народного господарства УРСР у 1974 р.) // Сільські вісті. – 1975. – № 24, 29 січня. – С. 1.
7. Товстогановський О. На основі міцної матеріально-технічної бази / О. Товстогановський // Сільські вісті. – 1983. – № 181, 9 серпня. – С. 2.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 27, оп. 22, спр. 1887, 51 арк.
9. У Центральному Комітеті Компартії України і раді міністрів УРСР // Сільські вісті. – 1980. – № 285, 13 грудня. – С. 2.
10. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 14, спр. 4229, 134 арк.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 80, спр. 1313, 66 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 1494, 116 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 660, 124 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 4928, 178 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 13, спр. 7754, 228 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 24, спр. 243, 40 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 4778, оп. 1, спр. 461, 184 арк.
18. Держархів Вінницької обл., ф. 136, оп. 55, спр. 224, 50 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 3528, 68 арк.

Одержано редакцією 23.01.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотація. *Задера В. В. Накоплення негативних тенденцій в процесі хімізації сільського господарства Української ССР (60–80-е гг. ХХ в.). В статті розглядається воп-*

рос внедрения новых сельскохозяйственных технологий, в частности в сфере химизации, которые связаны с процессом улучшения качества сельскохозяйственной продукции и повышения производительности сельского хозяйства.

Ключевые слова: химизация, земельные угодья, минеральные удобрения, сельскохозяйственное производство

Summary. Zadera V. The accumulation of negative tendencies in the process of agricultural chemicals in the Ukrainian SSR (60 – 80s years of 20th century). This article focuses on the introduction of new agricultural technologies in the field of chemicals that are associated with the process of improving the quality of agricultural production and productivity in agriculture. The author analyzes the whole complex of the problems that had appeared during the agricultural intensification of the 60-80s of the 20th century in the Ukrainian Soviet Socialist Republic. It is pointed out that the development of the negative processes initiated the liberal decisions of the highest power bodies. The author regards the character of the use of chemical fertilizers demonstrates the negative influence of non-systematic large doses of fertilizers on the natural qualities of the ground. The destruction of the ground structure under the action of the heavy agricultural technique is mentioned. It is pointed out that influence of the negative technological factors increases the destructive process on the natural ground qualities and health of people. The author came to the conclusion that pure technological strategy of the development of the national economy agrarian sector that formed under the Soviet conditions had been principally unfit for the regulation of the complex of the economic, social and ecological factors which appeared in the process of the usage of the natural resources and on which the whole agriculture was based.

Key words: chemicalization, arable lands, chemical fertilizers, agricultural production

УДК 94(477)«1960/2002»:332.3

О. О. Мазур

ТРАНСФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦТВА В УКРАЇНІ В 60-х рр. ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті аналізується динаміка трансформації системи землекористування в Україні у 60-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. і її віддзеркалення на обсягах виробництва основних видів рослинницької продукції.

Ключові слова: землекористування, земельні відносини, родючість ґрунтів, ґрунтозахисна система, протиерозійні заходи, бездефіцитний баланс гумусу

Постановка проблеми. Землеробство з найдавніших часів і по сьогодні складає основу сільського господарства України, оскільки 96% товарообігу АПК України становлять продукти землеробства. Вирішальну роль у формуванні такої структури сільськогосподарського виробництва України відіграла унікальна структура ріллі, вміст гумусу в якій становить 67,7%, і котра є неповторним продуктом багатоміліардної еволюції природи [1, 7]. Земельний фонд України – це безцінне національне багатство, здатне при його ефективному використанні забезпечити достойне життя громадян України.

Водночас розподіл земельного ресурсу України не має еколого-економічної обґрунтованості. Екологічна і структурна незбалансованість земельного фонду знижує ефективність використання та охорони земель, погіршує природну здатність відновлення родючості ґрунтів, знижує ефективність функціонування агроландшафтів. Економічні показники і, насамперед, урожайність сільськогосподарських культур свідчать про те, що земля, як головний засіб виробництва, використовується неефективно, а господарювання на ній здійснюється екстенсивними методами. Тому для подолання економічної кризи, як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку України, має розглядатись ефективний обіг земельно-ресурсного потенціалу та удосконалення земельних відносин. Необхідні радикальні заходи на основі комплексного підходу до сільськогосподарського виробництва на базі науково-технічного прогресу з урахуванням політичних, соціальних, економічних, матеріально-технічних, екологічних умов і, головне, з урахуванням історичного досвіду, тим більше досвіду, відмежованого від життєвих реалій незначним часовим проміжком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історики, економісти, аграрії в 1970–1980-х рр. ґрунтовно вивчали питання підвищення ефективності системи використання земель та інтенсифікації рослинницької галузі в Україні. У цій площині заслуговують на увагу, зокре-